

ДА ПРАБЛЕМЫ МІФАСЕМАНТЫКІ ВАЧЭЙ У СЛАВЯНСКІМ ФАЛЬКЛОРЫ

Міфапаэтычныя ўяўленні пра вочы складаюць вельмі істотны пласт славянскай народнай антрапалогіі і, адпаведна, беларускай вуснай народнай творчасці. Шматлікія ўвасабленні сучаснай прафесійнай літаратуры таксама будууюцца на вобразнасці арыгінальна трактаваных вачэй чалавека, жывёлы і іншых чыннікаў свету, ды і яго самага. У межах астранамічнага кода Сонца, Месяца і зоркі разумеліся як вочы бажства [1, 92].

Паводле славянскіх народных уяўленняў, вочы – гэта орган зроку, які ўспрымаецца як уваход у цела чалавека. Верылі, што ў вачах можна ўбачыць адлюстраванне будучага і што праз іх чалавек можа ўздзейнічаць на лёс другога чалавека. Пашыраны ўяўленні, што вочы звязаны з магчымасцю сурокаў, наведзення псуты на жывыя істоты (на Палессі лічылі, што дзеці часта хварэюць «з падзіву»). Разбуральная моц прыпісвалася позірку чарадзея, які ў момант смерці рабіў зло тым жывым, хто трапляў у поле яго зроку.

Беларусы верылі, што «чарадзейскаму майстэрству можна навучыцца, а моц на чары павінна даць назіранне за выседжваннем птушанятаў крука – тады вочы ў чалавека робяцца чарадзейскія. Але вераць, што і звычайныя вочы могуць сурочыць, калі хтосьці глядзіць на нешта з захапленнем і адначасова з зайздрасцю» [2, 99]. Ліхія вочы, лічылася, меў той, каго двойчы аднімалі ад мацярынскіх грудзей або каму маці спачатку дала «левую цыцку». Верылі, што сурочыць сваімі вачыма маглі не толькі людзі, але і жаба, змяя, са-

бака. Асаблівая сіла надавалася вачам і погляду нябожчыка. Паводле славянскіх народных уяўленняў, адкрытыя вочы ў момант смерці чалавека могуць выклікаць яшчэ адну смерць у хаце. Або лічылася, што памерлы забярэ з сабою ў магілу ўсе крыўды. Адсюль пашыраны звычай класці на вочы памерламу капейкі, каб ён нікога «не выглядзеў» і не пацягнуў за сабой на той свет.

Дарэчы, адметныя вочы – гэта адна з вызначальных прыкмет ведзьмы, чорта і іншых дэнамічных істот: у адных яны чырвоныя і гараць, у другіх яны касыя ці наогул толькі адно вока. (Згадаем выраз «Ліха аднавокае».) Паводле міфалагічных аповедаў, чорт глядзіць крывымі вачыма і заманьвае падарожных у небяспечнае месца, перакідваючыся блукаючым агеньчыкам. Верылі, што ў зрэнках ведзьмы можна пабачыць фігуру д’ябла, а сама яна не мае адбітку ў вачах суразмоўцы. Вока непасрэдна ўяўлялася месцам, дзе можа пасяліцца нячыстая сіла, «калі вока скача, дык трэба яго левай рукой мезеным пальцам перахрысціць, каб нячысцікі пакінулі». Наогул сімволіка вачэй наўпрост перасякаецца з сімволікай люстра. У гэтай сувязі характэрны матыў згубнасці позірку вочы ў вочы [1, 92].

Іншыя вераванні адносяцца да хвароб саміх вачэй, слепаты. На Беларусі хваробы вачэй звязваліся пераважна з парушэннем забароны працаваць у тых ці іншыя святы, а менавіта шыць, прасці ў пятніцу і ў дні ўшанавання святой Параскевы Пятніцы, каб не «запарушыць» ёй вочы. Гэты матыў вядомы і ў іншых славянскіх традыцыях. Так, у Тамбоўскай губерні верылі, што калі ткаць у пятніцу, Матуля Праскавея забрудзіць вочы бабам, якія яе не шануюць. Ва ўсіх усходніх славян, балгар, сербаў і македонцаў шыццё і ткацтва ў пятніцу лічылася грахам, таму што ад гэтага нібыта забруджваецца і колюцца вочы Святой Параскевы Пятніцы. У гэты дзень не карысталіся вострымі прадметамі: іголкай, нажом, верацяном, грэбнем з вострымі зуб’ямі, мятлой і тапаром. Па той жа прычыне не выграбалі гарачае вуголле з печы, не золілі бялізну, не рабілі дзірак, каб не забруджваць вочы попелам, пылам і не пашкодзіць вострымі прадметамі [3, 501]. На Гомельшчыне ў святы не пралі бялізну каб не «повыпараці вочы» тым дзяўчатам і жанчынам, хто будзе наладжваць. Пашырана забарона бяліць хату ў памінальныя дні, каб не замазаць» продкам вочы [1, 92]. На Чарнігаўшчыне не пралі ў пятніцу, бо верылі, што паслепнуць куры. На Жытоміршчыне лічылі, што «прыйдэ Варвара і пакарае». На Піншчыне не працавалі ў су-

боту, «бо субота, то поміналны дэн» [3, 501]. Як вынікае са сказанага, вочы могуць хварэць, слепнуць не толькі ў людзей, але і жывёл, міфалагічных істот.

У заходніх балгар, каб вылечыць вочы, два чалавекі, хворы і здаровы, з хлебам шлі раніцай на ўсходзе сонца да крыніцы. Менавіта там здаровы вырываў у хворага некалькі валасоў з галавы і прывязваў іх чырвонай ніткай разам з кавалачкам тканіны ад сукенкі хворага дрэва, якое расце над крыніцай, клаў хлеб у дупло і кідаў манету ў вадку. Потым здаровы умываўся вадою з крыніцы, звяртаючыся на ўсход, а хворы паўтараў яго дзеянні. Напрыканцы абодва, не азіраючыся, вярталіся дахаты. З лячэбнай мэтай вырваныя з галавы жанчыны валасы націралі мёдам ці сераю з вуха і праводзілі імі каля хворых вачэй. У заходняй Балгарыі і ў Македоніі дзіцячую хваробу называюць «власці «очибол», бо вераць, што на вачах дзіцяці могуць расці валасы, якія выклікаюць моцны боль: каб не было гэтай хваробы, ушаноўвалі святога Уласія. Харваты ў Істрыі і Далмацыі пры хваробе вачэй звяртаюцца да святой Люцыі. У дзень яе памяці (13.12) не працавалі і не гатавалі ежу, каб не захварэць на вочы [3, 500].

Сімволіка вачэй цесна звязаная з асноўнымі пазіцыямі многіх кодаў мовы культуры. Акрамя згаданай вышэй міфалагічнай сувязі вачэй з астранамічнымі аб'ектамі, вочы карэлююць з культурна-прыродна-ландшафтным кодам. Так, у праекцыі на мікракосм хап вачам адпавядаюць вокны, што адлюстравана ў вераваннях тыпу «калі вязуць нябожчыка, нельга глядзець у вакно – забалаяць вочы». Прыродна-ландшафтны код вылучаў «вока» ў багне ці ростані я «вочы» нячыстай сілы: «Як кумы едуць цераз ростані, сыпалі соль, каб засыпаць вочы ліхому» [1, 92]. Што да вегетатыўнага і рэчыўнага кодаў, у многіх міфах і легендах гвалтоўна страчанае вока ператварэцца ў каштоўны метал ці кветку, як вочы Васілька сталі валошкамі васількамі. У купальскіх баладах пра ператварэнне дзяўчыны ў прыродныя аб'екты вочы звычайна становяцца цёрнам.

Такім чынам, у славянскіх народных вераваннях вочы звязаныя з магчымасцю сурочыць жывыя істоты. Вочы, якія маюць пэўныя адметнасці, указваюць на далучанасць іх уладальніка чужога, часта дэманічнага, свету. Незвычайныя вочы прыпісвалі пэўным жывёлам, чарадзеям, ведзьмам і іншым дэманічным істотам. Пашыраны ўяўленні пра хваробы вачэй не толькі ў людзей, але і жывёл, міфалагічных істот. Узнікненне слепаты нярэдка трактуе

ца як вынік парушэння пэўных забарон. Сімволіка вачэй звязана з асноўнымі пазіцыямі такіх кодаў мовы культуры, як астранамічны, антрапанімічны, жывёльны, колеравы, прадметны, ландшафтны, рэчыўны, раслінны.

Літаратура

1. *Валодзіна Т.* Вочы // Беларуская міфалогія: энцыклапед. слоўнік / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. Мінск, 2006.
2. Зямная дарога ў вырай: Беларускія народныя прыкметы і павер'і. Кн. 3 / уклад. У. Васілевіч. Мінск, 1999.
3. *Толстой Н. И.* Глаза // Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. Т. 1. М., 1995.